

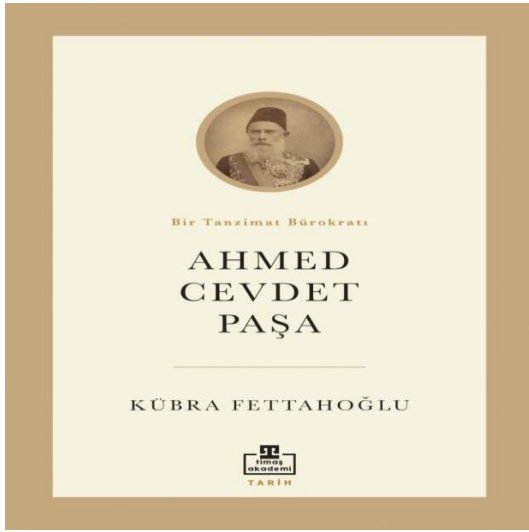

BİR TANZİMAT BÜROKRATI: AHMET CEVDET PAŞA (1823–1895)

Meryem ÇAYLAR

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi
meryemcaylar@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0004-4014-4452>

Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Kübra Fettahoğlu'nun Bir Tanzimat Bürokrati: Ahmed Cevdet Paşa isimli kitabı 2021 yılı ekim ayında Timaş Yayınevi Akademi Tarih kategorisinde yerini aldı.

Doktora çalışmasının kitaplaştığı bu eser; önsöz, kısaltmalar, giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Toplamda 448 sayfa olan kitapta sayfa 405'ten itibaren bir akademik metne yaraşır biçimde titizlikle hazırlanmış kaynakça ve dizin bölümü vardır.

Kronolojik olarak ilerleyen bu kitap biyografik bir çalışmadır.

Yazar önsözde, biyografik çalışmaların tarihçilerin kaynakları eleştirel kullanabilmesi için oldukça önemli olduğunu öne sürmekte ve salt olarak otobiyografik bilgilerin verildiği meselelerde sorgulayıcı bir tavır takınmaları gerektiğini söylemektedir. Kitabın kurgusu Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatının kronolojik olarak anlatılmasının yanı sıra birtakım sorgulamalar üzerinden temellendirilmiştir.

Yazara göre Cevdet Paşa'yı sadece bir hukukçu olarak değil aynı zamanda sicilini temiz göstermeye çalışan siyasi bir karakter olarak da göz önünde bulundurmalıyız. Çünkü o sadece tarihçi değil aynı zamanda "hukukçu, devlet adamı, âlim vasıflarını birlikte taşıması ve Tanzimat Dönemi'ni yaşamış ve yazmış bir şahit olması hasebiyle 19. yüzyılın araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gereken figürlerinden biridir." Yazar, Cevdet Paşa'nın sicilini temiz gösterecek şekilde bazı olayları kurguladığını düşünmekle beraber bunu kanıtlara dayandırarak pek çok iddia ortaya atmıştır. Bununla birlikte yazar zaten kitabının amacının "Cevdet Paşa'nın diğer yönlerine göre arka planda kalan mülki görevleri ve siyasi faaliyetlerinin, eleştirel ve farklı ihtimallere dikkat çeken bir yaklaşımla ilk kez toplu olarak anlatılması" olarak belirtmiştir. Yazarın farklı ihtimallerden bahsederken kast ettiği, kitabın başından beri sorduğu, acaba gerçekten hepimizin bildiği gibi biri mi Cevdet Paşa? Biz onu böyle biliyoruz ama bunu farklı kaynaklarla mukayese ettik mi? Gerçekten dediği gibi doğru mu her şey yoksa kendini iyi gösterecek bir kurgu mu? Ya da gerçekten bazı kararlarda edilgen miydi yoksa öyle mi göstermek istiyordu? Bunun gibi ihtimaller ve iddialar, mevcut Cevdet Paşa algısını dönüştürecek biçimde sorular ve cevaplar üreterek literatürden bambaşka bir Cevdet Paşa biyografisi ortaya koyan yazarmış ve bunu yaparken de arşiv kaynaklarıyla bazı olayların, durumların ve kişilerin bize anlatılardan farklı olabileceği konusunda bizi sorgulamaya davet etmiştir.

Kitapta yöntem olarak; “Cevdet Paşa’nın kendi yazdıklarının, arşiv belgelerinin, süreli yayınların, hatıratların ve mevcut literatürün birbiriyle mukayeseli şekilde ele alınması” benimsenmiştir. Yazarın kitap boyunca bu yönteme uyduğunu ve mukayese yeteneğini çok çeşitli kaynaklarla birlikte sunduğunu ama temelde Ma’rûzât’ı¹ ve bilhassa Tezâkir’i² kullandığı görülmektedir. Titiz bir tarihçilik örneği gösteren yazar, “yerli ve yabancı süreli yayınları, hatıratları, farklı yorumları, iddiaları ortaya koymaya ya da alınan kararların uygulanıp uygulanmadığına bakma konusunda yardımcı ve tamamlayıcı unsurlar” olarak görmüş ve arşiv evrakındaki bulgularla tüm kaynakları mukayeseli olarak kullanmıştır. Ayrıca yazar, alternatif kaynak bulup karşılaştıramadığı bilgilerde ihtiyatlı bir dille konuyu aktarmış ve kaynak eksikliğinin, çalışmanın çözilemeyen en temel problemi olduğunu belirtmiştir.

Yazar önsöz ve sonuç kısımlarında Cevdet Paşa’nın memuriyeti sırasındaki geçirdiği dönüşümü, Paşa’nın karakteri üzerinden bireyi ve otoritenin birbirini ne ölçüde etkileyebildiğini, ve tüm bunların neticesi olarak ortaya çıkan malzemenin ne tür sorunlar yaratabildiğini değerlendirmiştir. Bu bağlamda yazar, Paşa’nın memuriyetleri sırasında değişen toplumsal ve politik dengelere ayak uydurmaya çalıştığı sonucuna varmış ve bunu da tüm kitap içerisinde anlatmıştır.

Paşa tarafından verilen bilgilerin muhatabına, kişisel konumuna ve ilişkilerine göre sonradan kurgulandığını defalarca metin içinde ispat etmiştir. Bu sebeple Tezâkir ve Ma’rûzât’a belli bir mesafeden bakılması gerektiğini söylerken, “Paşa’nın resmi tarihe kaynaklık etmek üzere yazdığı metne bu denli ayrıntılı bir otobiyografi koyma ihtiyacını neden duyduğu”nu sorgulamıştır. Yazar, genel olarak şahsi düşünceleri çerçevesinde kurguladığı metinlerin ne kadar gerçeği yansıttığının bilinemeyeceğini bu yüzden sorgulanması gerektiğini belirtmiş; bunun için de arşiv kaynaklarına, hatıratlara, süreli yayınlara, yerli ve yabancı kaynaklara bakarak gerçekliğinin sorgulanması gerektiğini ve bir biyografi yazılırken kusursuz olmasının imkansız olduğunu vurgulamıştır.

Yazarın önsöz kısmında dile getirdiği bu çalışmada dikkat ettiği yönler ve izlenilen yol haritası şu şekildedir: “Cevdet Paşa’nın içinde bulunduğu ya da karar aşamalarına katıldığı idari uygulamaların ve siyasi etkinliğinin anlatılmasına ağırlık verilmiş, memuriyetlerinin paşayı nasıl etkilediği interaktif bağlamda incelenmiş, iki boyutlu ilerleyen bu çalışmada Paşa’nın memur vasfına uygun olarak görevleri, siyasi kariyeri hikayeci yöntemle anlatılırken “münşi” sıfatıyla kendisi, olaylar ve kişiler hakkında yazdıklarının ne ölçüde doğruyu yansıttığı sorgulanmıştır. Paşa’nın yaşadığı dönemde ve sonrasında nasıl algılandığı, bu algının ne yönde ve hangi etkenlere göre değiştiği “devlet adamı” kimliği üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.” şeklinde bir tanım yapan yazar kitap boyunca buna uymaktadır. Aslında yazar kitaptaki dualiteyi okuyucuya önceden haber vermektedir.

Kitabın giriş bölümünde yazar, Cevdet Paşa’nın eğitimi, ailesi ve eserlerinden bahsederek okuyucuya bir zemin oluşturmıştır. Bu bölümde özellikle Cevdet Paşa’nın biyografisi üzerinde çalışanların yaptığı temel yanlışlardan biri olan “Tezâkir, Ma’rûzât ve sicil kayıtlarından sorgulanmadan aynen alınan bilgilerin, farklı kaynaklarla kıyaslanmadan doğru kabul edilmesi” hususu eleştirilmiştir. Hatta Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye’nin “Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı” isimli biyografi çalışmasının da büyük bir bölümünün Tezâkir’deki notlarla büyük benzerliği gözünden kaçmamış ve bu biyografi çalışmasının özgün olarak değerlendirilmesinin de aynı sorunun bir uzantısı olduğunu ileri sürmektedir. Kitabın Ahmet Cevdet Paşa üzerine yazılan biyografi çalışmalarından farkı da tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır; farklı kaynaklarla kıyas edilmesi ve yeterince güvenilir kaynak olmadığında bunun ihtiyatlı bir dille ifade edilmesi bu çalışmayı iddia ettiklerini gerçekleştirmesi bakımından tutarlı kılmaktadır.

Kitabın birinci bölümü Paşa’nın ilmiyede memuriyete başladığı 1843 ile Meclis-i Âli-i Tanzimat Üyeliği’ne getirildiği 1861 arasındaki yıllara kadar ele alınmıştır. Bu bölümdeki anlatımlarına ihtiyatla yaklaştığını, çünkü çok fazla karşılaştıracak kaynak olmadığını, Tezâkir’den

¹ Cevdet Paşa’nın (ö. 1895) 1839-1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasî olayları anlattığı eseri. (TDV, 2025)

² Ahmed Cevdet Paşa’nın (ö. 1895) vak’anüvisliği sırasında yazdığı, dönemin olaylarını içeren hâtırat niteliğindeki eseri. (TDV, 2025)

ve Fatma Aliye'nin yazdıkları üzerinden değerlendirmeye çalışacağını yazmıştır. Yazar sadece Cevdet Paşa hakkındaki yazılanların değil baba-kızın o dönemdeki devlet adamları ile ilgili yazdıklarının da hemen kabul edilmeyip sorgulanarak bir soru işaretiyle değerlendirilmesi gerektiğini, varsa farklı kaynaklarla mukayese edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yazar, Cevdet Paşa ile ilgili bilgileri kronolojik olarak ve Paşa'nın hayatıyla bütünlüklü olarak vermiştir. Cevdet Paşa'nın hayatının aynı anında devam eden farklı işlerini bütünlüklü olarak metne yansıtmıştır. Yazar çoğunlukla çapraz okumalar yapıp Ahmet Cevdet'in kendini ön plana atma çabasını ortaya çıkarmış ve aslında işlerin her zaman görüldüğü gibi olmadığını altını kalınca çizmiştir. Bu bağlamda ortaya attığı en önemli iddialardan biri de Paşa'nın kendisini kurgusal bir zeminde yazmasıdır. Paşa'nın kendisini her türlü kötülükten menederek olaylara genellikle kendi tarafından bakmasına olan vurgusu bu bölümde çokça mevcuttur ancak yazar sadece bunun üzerinden gitmemiş; tarafsız bir şekilde Paşa'nın yaptığı güzel işlerden, alınan önemli kararlara etkisinden de bahsetmiştir. Burada yazarın istediği aslında sadece büyük isimlere ve dediklerine bakarak kesin yargılara varmanın yanlışlığını anlatmaktır. Bunu yaparken de verdiği örneklerle Paşa'nın da bir insan olduğu, untabildiği, hata yapabildiği veya bazı şeyleri kasıtlı olarak çarpıtabileceği ihtimalinin göz önünde bulundurulmasıdır. Mesela Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliğine getirilen Paşa'nın Tezâkir'de yazdığı atanma tarihiyle ilgili iradeyi karşılaştırılarak birkaç gün farkla yanlış yazdığını ispat etmiştir. Bunun gibi tarihle ilgili yanlışlıkları ilgili iradelerden kontrol ederek ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden evrak numarasını belirterek dipnotlarda vermiştir. Bunu yaparken de bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini test ederken arşiv kayıtlarının ne kadar önemli olduğu hususunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

İkinci bölümde Paşa'nın 1861-1868 yılları sırasında yaptığı önemli işler, aldığı kararlar anlatılmaktadır. Bu bölümde Cevdet Paşa'nın Âli Paşa hakkında söylediği iddiaların çelişkili olduğunun ispatı yapılmış ve bu da en başta yazarın söylediği gibi devlet adamları ve şahsiyetler için Cevdet Paşa'nın kendi tarafından söylediği, yazdığı şeyler koşulsuz doğru kabul edilmemelidir tezini doğrulamaktadır. Çünkü Cevdet Paşa kendisini suçsuz, bazı kişilerin de ona karşı olduğunu anlattığı bir profil çizmiştir. Yazara göre bu konular irdelenmeli ve açıklığa kavuşturulmalıdır ki yazar bunları belgelere ve kayıtlara dayandırarak gözler önüne sermiştir.

Üçüncü bölümde Paşa'nın 1868-1874 yılları arasındaki memuriyetleri, yaptığı işler ve alınan kararlardaki etkileri anlatılmıştır. Bunları yanı sıra Mecelle'ye de değinen yazar; Mecelle'ye neden ihtiyaç vardı, Mecelle'nin özelliği nedir, Mecelle'yi sadece Cevdet Paşa mı yazdı yoksa kendisini o kadar bütünleştirdi ki böyle bir algıya mı neden oldu gibi sorular temelinde tüm süreci anlatmaktadır. Yazar bu bölümde yine Paşa'nın kendisini kötü hiçbir şey yapmamış gibi, başkalarını hedef göstererek anlattığı durumlarda evrak altında imzalarını bularak bu konulara da açıklık getirmiş ve Paşa'nın kendi sicilini temiz inşa etme uğraşını tekrar gündeme getirmiştir. Paşa'nın astrolojiye ilgisi, Maarif Nazırı iken eğitime yaptığı katkılar, onun döneminde alınan kararlar, Müze-i Hümayun'la ilgili adımlardaki etkisi, Kur'an'ı Kerim'in devlet matbaasıyla basılabilmesi konusundaki yaptıkları gibi Paşa'nın çeşitli yönlerine değinmiş ve hepsini yine belgelerle, süreli yayınlarla, matbu-yazma eserlerle desteklenerek anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde Paşa'nın taşra ve merkez arasındaki görev değişiklikleri bütünlüklü olarak kronolojik bir sırada anlatılmıştır. Nazırlıkları ve valilikleri sırasında yaptığı işler, alınan önemli kararlar, Müze-i Hümayun'la ilgili atılan adımlar, Sicill-i Ahlak defterlerini oluşturması, yolsuzlukla suçlanması, farklı nazırlıklara atanması, 2. Abdülhamid'le ilişkileri de bu bölümde kaleme alınmıştır. Ayrıca bu bölümde, Yıldız Mahkemesi ile ilgili bilgiler ve mahkeme evraklarından örnekler de vardır. Yazar, Paşa ile ilgili kendisine temiz bir sicil inşa etme çabasını ve ben merkezçiliğini her bölümde bir önceki bölümden farklı ve daha çarpıcı örneklerle, kanıtlarla ortaya koymaktadır.

Paşa'nın Hüseyin Avni Paşa ile ilgili bir iddiasını, muhatabı öldüğü için cevap veremeyeceğini ve hikâye uydurduğunu kastettiği bir örnek bile vardır. Bunun dışında Yıldız Evrakı içinde Paşa'ya ait Yanya Valiliği sırasında yağın yağmuru bile kendine bağladığı ve güzelleme yaptığı, eşine yazdığı bir evraktan verdiği örnek çok enteresandır. Bu anlamda yazar, kendini tekrar

etmeyecek biçimde mevcut Cevdet Paşa algısını değiştirecek biçimde soru ve cevaplar üreterek literatürde yer almıştır denilebilir.

Beşinci bölümde Paşa'nın çeşitli memuriyetleri, memuriyet yapmadığı 3,5 yıllık sürede kendisini ilme ve çalışmalarına adanması, rüşvet aldığı iddiaları, Adliye Nazırı olarak Yıldız Mahkemesi'nde nasıl bir rolü olduğu, diplomatik krize yol açması ve görevden alınması gibi olaylar anlatılmıştır. Paşa'nın görevden alınmasıyla ilgili olarak, 2. Abdülhamid'in Rodos sürgününe yollaması mevzusunu da yazar yine birkaç belgeye dayandırarak, bu kararın siyasi konjonktür gereği olabileceği varsayımını ileri sürerek bahse açmıştır. Bu son bölümde bunun gibi çarpıcı iddiaları öne sürerken kanıtlayıcı unsur olarak arşiv belgelerini sıkça kullanmıştır.

Sonuç bölümünde Cevdet Paşa kimdi, hayatı, yaptıkları, görevleri kısa bir özet halinde sunulmuştur. Sonrasında yazar genel bir değerlendirme yaparak anlamlı saptamalar yapmış, çıkarımlarda bulunmuş, sorgulanması gereken konulara değinip kendi biyografisini yazan birinin ne kadar dürüst olabileceği sorusu üzerinde kafa yormuştur.

Kitabın ismi ve başlıkları içeriğiyle uygundur. Yazarın verdiği bilgiler açık, net, anlaşılır olmakla birlikte hikâyeci anlatım tarzıyla okuyucuyu genel anlamda sıkmasa da bazı yerlerde çok fazla detay vermesi okuyucunun dikkatini dağıtıp konudan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bunun dışında kullanılan çarpıcı örnekler ve vesikaların görsel olarak da sunulması metni hareketlendirmiş, metnin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Emsalleri ile karşılaştırıldığında yazarın ön söz kısmında öne sürdüğü şekliyle Cevdet Paşa ile ilgili farklı ihtimal ve eleştirilerin ilk kez toplu olarak bu çalışma ile ortaya konulması bakımından literatürdeki bir boşluğu doldurmaktadır. Kitabın giriş ve ilk bölümünde yazarın ortaya attığı Cevdet Paşa'nın her şey olup biterken kendini edilgen konumda, hiç kötü veya yanlış karar almamış gibi göstermesi türevinden iddiaları kuru bir iddia olarak kalmamış; belgelerin yardımıyla ortaya atılan iddialar ve sorular belgelerin yardımıyla yanıtlanmıştır. Bu sebeple yazar okuyucunun kafasında birçok şeyi yerli yerine oturtup ikna edebilecek düzeyde yazmıştır. Kitap bu anlamda Ahmet Cevdet Paşa'nın kişiliğini ve yaşadığı dönemi çok iyi anlayabilmemize fırsat sunmuştur. Bu bağlamda kitap; tarih meraklıları, biyografi okumayı sevenler ve akademik olarak bu işlerle ilgilenenler için bir kılavuz niteliğindedir.

Bunlara ilaveten yazarın doğumundan ölümüne kadar kronolojik bir çizgide Paşa'nın aldığı görevler, memuriyetleri, yazdığı kitaplar ve bunların basım-yayın tarihleri, verdiği önemli kararlar bir tablo ile ya da alt alta yazılacak şekilde kitabın başına eklenirse bu titiz çalışmanın alan dışı okuyuculara rehberlik etme potansiyelini arttıracaktır.

Yazarın sonuç kısmını bitiriş cümlesi çok etkileyici ve kimseye söyleyecek bir söz bırakmayacak cinstendir: “Woolf’un ifadesiyle “doğruyu” granit gibi sert, “kişiliği” ise “gökkuşağı” gibi soyut bir şey olarak düşündüğümüzde tek ve kusursuz bir biyografi yazmanın imkânsızlığı ile yüzleşmek zorunda kalacağımız muhakkaktır.”

KAYNAKÇA

TDV İslâm Ansiklopedisi. 19.06.2025 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresinden erişildi.

Fettahoğlu, K. (2021). *Bir Tanzimat Bürokrati: Ahmet Cevdet Paşa (1823–1895)*. Timaş Akademi.